DISCUSSIE OVER HET NEDERLANDSE IMPERIALISME EN HET SYNTHETISCH VERMOGEN VAN DE HISTORICUS

Half juli van het vorig jaar kregen wij een brief van Jan Pieter Janzen, waarin hij onze aandacht vestigde op twee artikelen die in NRC/Handelsblad waren verschenen. Het eerste artikel heette "Een goed boek over ons imperialisme moet nog geschreven worden (NRC/H'blad 9-7-71) van de hand van F. Tichelman; het andere artikel was een reaktie daarop van J.L. Heldring. In zijn rubriek "Dezer Dagen" vraagt Heldring zich onder meer af, waarom het boek over het Nederlandse imperialisme niet alleen nog moet verschijnen maar ook waar hèt boek over Nederland sinds 1840 blijft (NRC/H' blad 14-7-71).
"Het is maar een ideetje...", besloot Jan Pieter Janzen.
Na de vakantie, toen we de redaktionele lijn bespraken voor het komende jaar, kwam deze brief ook weer ter sprake. We zagen er wel wat in..... en in onze hybris dachten we zelfs nog aan een thema-nummer.....
Begin oktober werden de artikelen van Tichelman en Heldring ter discussie voorgelegd aan Prof. Baudet, Drs. Y. Botke, Prof. M.C. Brands, Drs. J. van Herwaarden, H.J. Hofland, Prof. Kossmann, Prof. Lipschits, Paul van 't Veer, Prof. van Winter en aan de initiatiefnemer zelf.
Prof. Baudet, Prof. Brands en Prof. Kossmann reageerden positief. Drs. J. van Herwaarden achtte zichzelf niet capabel om een zinnige bijdrage te kunnen leveren aan de discussie. Ook H.J. Hofland zegde zijn medewerking toe; half januari zou hij zijn bijdrage toezenden. Waarschijnlijk hebben persoonlijke omstandigheden (o.a. zijn plotseling aftreden als hoofdredakteur van NRC/H' blad) ertoe geleid dat hij zijn toezegging niet heeft kunnen inlossen.
De overigen hulden zich in stilzwijgen.....Tot zover het resultaat van onze inspanningen.
Achtereenvolgens publiceren wij het artikel van Tichelman met de reaktie van Heldring daarop. Vervolgens de bijdragen van Prof. Baudet, Prof. Brands en Prof. Kossmann, waarvoor wij hen vanaf deze plaats hartelijk willen danken.

Redaktie.

Een goed boek over ons imperialisme moet nog geschreven worden

door F. Tichelman

Er is verrassend weinig literatuur die uitdrukkelijk aan de bestudering van het Nederlands imperialisme is gewijd. Over praktisch alle afzonderlijke aspecten van het totale imperialisme is er wel geschreven. Over het al of niet (meer) baatzuchtig karakter van de verovering en exploitatie van Indonesië is veel gepolemiseerd. Het ontbreekt alleen aan een systematisch onderzoek naar de structurele en historische samenhang der verschillende factoren die geleid hebben tot de buitengewone koloniale expansie van het Nederlandse kapitaal sinds de jaren negentig, tot de krachtdadige afronding van de feitelijke politieke macht over de hele archipel, met alle gevolgen die de diepgaande doordringing van de Indonesische maatschappij met zich bracht. Hiertoe ontbrak in het algemeen de kritische distantie.

Het beeld waar we doorgaans mee te maken hebben en dat zich in de loop van de klassieke fase van het imperialisme ontwikkelde, komt in grove lijnen op het volgende neer.

Opgekomen sinds het midden van de 19de eeuw, verdrong het liberaal georiënteerde kapitaal vooral na 1870 het in verval verkerende cultuurstelsel en de batig-slot politiek. Na de crisis van de jaren tachtig die de eerste pioniersfase afsloot, kwam het tot een nog grotere ontplooiing van de cultures en exploitatie van mineralen (aardolie) toen het grote kapitaal zich werkelijk voor directe koloniale investeringen ging interesseren. De liberale gedachte dat met het vrije spel der economische krachten vanzelf ook de welvaart van de bevolking zou toenemen bleek een illusie.

De behoefte aan een sterker ingrijpen van staatswege voor het welzijn van de bevolking nam toe. Deze nieuwe in 1901 officieel ingeluide ethische politiek, maakte een eind aan de liberale fase van voornamelijk baatzuchtige exploitatie. Zij stelde de bevolking in staat mee te profiteren van de economische ontwikkeling bewerkt door Europees kapitaal en bestuur, waartoe die bevolking zelf op eigen kracht niet bij machte zou zijn geweest. Bij die ontwikkeling en de daartoe noodzakelijke vestiging van de pax neerlandica zijn wel fouten gemaakt, maar uiteindelijk is de bevolking er op vooruitgegaan. De onrijpe volken van de archipel behoeven nog zeer lang Europese voogdij, en ook na het bereiken van een zekere autonomie zal een sterke Nederlandse inbreng gewenst blijven.

AFWIJKINGEN

Rond dit beeld bestonden vele variaties, tussen de polen van conservatieve ondernemers-ethiek en bestuursapologie enerzijds en sociaal-democratische hervormingspolitiek anderzijds. Maar het leende zich in elk geval niet goed als uitgangspunt voor een analyse van het imperialisme en zijn werkingen. Daarvoor hebben we meer aan de afwijkingen van dit traditionele beeld; afwijkingen van rechts en van links. Als we afzien van de onverbloemde uitspraken van imperialistische woordvoerders als Colijn over de mieren en de suikerpot, en ons beperken tot de meer wetenschappelijke sector van het eerste kamp, dan springt ongetwijfeld als meest boeiende figuur naar voren de economist J.H.Boeke met zijn dualisme-theorie. Onoverbrugbaar staan daarin tegenover elkaar, een dynamische Westers kapitalistische sector en een (verstoord) statisch oosterse niet-kapitalistische sector, waarin niet economische maar sociale behoeften domineren; een dualistische structuur die zowel voor de koloniale als voor de postkoloniale fase geldt.

Een belangrijke constatering, die jammer genoeg niet wordt uitgediept. Boeke heeft in het begin van zijn loopbaan wel oog gehad voor de destructieve werking van de kapitalistische penetratie, maar gaat niet nader in op de economisch-historische oorzaken van dat zgn. statisch karakter der oosterse economie. Bovendien wijzen zijn vele critici terecht op oude en nieuwe kapitalistische elementen in de oosterse economie, die het te absoluut karakter van Boekes tegenstelling aangeven.

Maar al naar mate deze critici optimistischer zijn dan Boeke ten aanzien van de mogelijkheid van verdere economische ontwikkeling en van het doorbreken der dualistische fase (J.van Gelderen o.a.), verwijderen zij zich verder van de harde werkelijkheid. Een naïef vooruitgangsgeloof dat stilzwijgend binnen de grenzen blijft van de door het imperialisme bepaalde machtsverhoudingen

belemmerde hier het zicht op de realiteit, waartoe het conservatieve scepticisme van de ex-ethicus Boeke beter toegang gaf.

De behoefte aan ideologische rechtvaardiging van het koloniale bewind, bevorderde dat juist de meest realistische elementen van Boekes denken weinig ingang vonden. Het feit dat de beschikbare gegevens en studies over Indonesische bezitsdifferentiatie nergens wezen op dynamische accumulatie-processen, noch voor noch na de tweede wereldoorlog, kon aan dit overheersende denkpatroon weinig veranderen.

Wat Nederlandse minderheidsvisies ter linkerzijde betreft noemen we in het voorbijgaan de nog te weinig bekende marxist P.Wiedijk, de eerste Nederlandse socialist die zich theoretisch met het imperialisme en het koloniale vraagstuk bezighield, en die vooruitliep op de imperialisme-discussie sinds Lenins boek van 1917.

Minder systematisch maar met veel groter kennis van Indonesië werd het vraagstuk benaderd door de sociaal-democraat D.M.G.Koch. Voor hem bleef Indië koloniaal zolang het werd geëxploiteerd door het buitenlands kapitaal. Eerst met een socialistische omwenteling in Europa zou het onafhankelijk kunnen worden en eerst via een kapitalistisch stadium zou het het socialisme kunnen bereiken; reden waarom nu het inheems kapitalisme moet worden bevorderd.

HENRIëTTE ROLAND HOLST

Samenhangender dan deze mengeling van socialistische en ethisch-reformistische ideeën, is het denken van Henriëtte Roland Holst (1926/'27). Imperialisme in het bedrijfsleven, zoals in Frankrijk, Duitsland, België, bestond volgens haar in Nederland (in de klassieke periode van het imperialisme) niet, omdat de machtsconcentratie van de industriëlen er minder groot was. De druk in de richting van ontsluiting van nieuwe delen van de archipel werd een tijdlang nog afgeremd door een anti-imperialistische stroming onder de bourgeoisie, gevoed door kleinburgerlijke voorzichtigheidstradities en onvoldoende integratie van een groot deel van handels-, industrie- en scheepvaartkapitaal, dat meer op de ontwikkelde Westerse landen georiënteerd was.

Het geldkapitaal daarentegen vond wellicht in Indië zijn voornaamste beleggingsgebied. Het Nederlandse kapitalisme en de koloniale politiek vertoonden zo een tweeslachtig karakter. De sector koloniaal kapitalisme (o.a. suiker en aardolie) was volgens Henriëtte Roland Holst, al vroeg imperialistisch. De uiteindelijke omslag bij de meerderheid der bourgeoisie naar een imperialistische oriëntering vond haars inziens plaats ca. 1909-1910.

Met alle impressionistische zwakheden, is dit toch wel één der weinige pogingen om de specifieke aard van de Nederlandse kapitalistische expansie te plaatsen in het kader van de internationale ontwikkeling van het imperialisme. Dit is minder het geval bij het overigens zeer verdienstelijke boek Indonesië van S.J.Rutgers (1937). Niet zozeer door gebrek aan kennis, als wel door een mechanische toepassing van Lenins imperialisme-model, dat gebaseerd is op de meer geïndustrialiseerde landen. In de strikt Hilferding-Leninse zin bestaat er begin twintigste eeuw in Nederland geen "Finanzkapital".

Vermeld moet nog worden dat Rutgers - met Koch - de ethische politiek ziet tegen de achtergrond van de behoefte van kringen in de industriële en handelsbourgeoisie, aan een herstel van de zeer verzwakte koopkracht der bevolk-

king, en aan de ontwikkeling van een passende infra-structuur voor nieuwe kostbare investeringen.

Socialistische visies bleven sterk in de minderheid. Vooral in de jaren dertig overheerste de tendens tot conservatieve koloniale apologetiek.

Typerend is dat een van de zeldzame niet-socialistische werken, met oog voor de factor kapitalistische exploitatie - tegelijk het beste overzichtswerk vóór 1945 - geschreven is door een buitenlander: de Engelse koloniale ambtenaar en Burma-kenner J.S.Furnivall (Netherlands India: a study of plural economy, 2e druk, 1944). Hij heeft er geen moeite mee de economische factor als dominant te zien zowel als in de liberale als in de ethische periode; hij ziet ook dat de ethische politiek economisch conserverend werkte voor de bevolking. Maar als het aankomt op conclusies vervalt Furnivall weer in een vriendelijke waardering voor de Nederlandse koloniale politiek, geïnspireerd door liberaal vooruitgangsoptimisme en door de vergelijking met Burma, waar de Westers kapitalistische penetratie veel meer onbelemmerd had kunnen werken. Furnivalls concept van de plurale of pluralistische economie en maatschappij, tegenover Boekes dualisme, is voor de concrete benadering van de gevolgen van het imperialisme, eigenlijk een stap terug.

NA DE OORLOG

Tot ver na 1945 (en 1949) blijven de verschillende Nederlandse koloniale tradities en visies voortleven, gedeeltelijk in aangepaste vormen. Zo geeft bijv. Boekes leerling A.P.H.Berkhuysen (1947) op economisch-historisch vlak wel de overheersende mening weer , als hij nogmaals de drainage-theorie voor Indonesië verwerpt, met als belangrijkste argument, dat er zonder Westers kapitalisme hoogstwaarschijnlijk geen gelijkwaardige economische ontwikkeling zou hebben plaatsgevonden.

Nieuwer is een jonger, post-koloniaal verschijnsel: de tendens om de economische betekenis van Indonesië voor Nederland in het koloniale tijdperk drastisch te reduceren (E.H.P.Baudet, 1968) na een lange periode van "overschatting". Een zeker tegenwicht biedt J.A.de Jonge (1968) die de Indische bijdrage tot het Nederlandse nationale inkomen hoger schat dan wat op grond van J.B.D.Derksens berekeningen gangbaar was - van ca. 5 pct. in 1890 naar ca. 10 pct. in de loop van de jaren na 1900 - waaraan een aanzienlijk deel van de economische opbloei te danken zou zijn.

Alternatieve visies op het imperialisme blijven ook na de oorlog in Nederland gering in getal. De belangrijkste is wel die van W.F.Wertheim (1956, 1959). Hij gaat uitvoerig in op de maatschappelijke gevolgen van de kapitalistische penetratie, gericht op agrarische en minerale produktie voor de wereldmarkt, waardoor de overheersend agrarische structuur met lage arbeidsproductiviteit, lage levensstandaard en afwezigheid van inheemse kapitaalsinvesteringen wordt bevestigd. Hij acht voor de beëindiging van deze situatie nodig: een verandering van de totale economische structuur, een zich losmaken van het kapitalistische systeem, zoals ook voor een werkelijke niet-koloniale economische hulp van het Westen niets minder dan een revolutie van het sociale en economische systeem nodig is.

AMERIKAANSE VISIE

Hoe men het verschijnsel imperialisme ook benadert, het onderzoek van de bredere Indonesische problematiek blijkt telkens weer op een bepaald punt vast

te lopen als men de toekomst naar fundamentele maatschappelijke veranderingen niet open houdt. Dit kunnen we zien aan de hand van een inmiddels grootscheeps op gang gekomen nieuwe stroom van Indonesianistiek, die niet koloniaal belast is: de Amerikaanse, geïniteerd door G.McTurnan Kahin van Cornell University. De meest originele onderzoeker is hier ongetwijfeld C.Geertz. In zijn vermaarde boek "Agricultural Involution" (1963) gaat hij de fnuikende werking na van het Nederlands kapitalistisch streven om uit Indonesië producten voor de wereldmarkt weg te halen, onder uitsluiting van actieve deelname van de bevolking aan dit proces; een streven dat verschillende vormen aannam - Compagnie, Cultuurstelsel, particuliere exploitatie - maar dat in wezen op hetzelfde bleef neerkomen. Fnuikend is die werking vooral voor één van de twee voornaamste Indonesische "eco-systemen", de Javaanse natte-rijst cultuur. Daar keert zich de hele maatschappij naar binnen, stagneert steeds ernstiger. Een proces dat in heel Indonesië zo sterk gaat wegen, dat ook de meer dynamische "swidden" cultuur, de zone van inheemse agrarische productie voor de wereldmarkt, er door wordt neergehaald.

Geertz' historisch-ecologische analyse is heel wat verfijnder dan Boekes verklaring voor het tegenover elkaar blijven staan van een Westerse kapitaalintensieve en een niet-Westerse arbeidsintensieve sector. In zijn conclusies maakt hij evenwel de potentiële betekenis van zijn analyse weer ongedaan. Indonesië zou een "anthology of missed opportunities" zijn.

Een ware diagnose van de Indonesische malaise zou zijn gelegen "far beyond the analysis of ecological and economic processes" in een onderzoek naar "the nation's political, social and cultural dynamics". Een doodlopend slop; gevolg van een te geïsoleerde, te statisch-geografische behandeling van de Indonesische geschiedenis, buiten het breder kader van de historische ontwikkeling van het imperialisme, waarbij Indonesië's stagnatie maar één van de vele Derde Wereld-varianten is.

De technisch vaak uiterst bekwame Amerikaanse Indonesianistiek wordt vrij algemeen gekenmerkt door een vlucht in het heden. Als men in de geschiedenis duikt dan levert dit voor de imperialisme-analyse vaak weinig op. Zelfs J.D.Legge's verdienstelijke weergave van de "état de questions" blijft teleurstellend. Terecht constateert hij dat de Nederlandse expansie dieper ingreep dan het in vele andere koloniale situaties het geval was en dat zij een inheemse handelsklasse hielp vernietigen. Met de samenvattende mededeling dat het Nederlands imperialisme had geleid tot een begin van verwestersing, het in beweging brengen van moderniseringskrachten, het oproepen van ontevredenheid bij de massa, en tot de vorming van een nieuwe, deels traditioneel deels modern ingestelde leiding, komen we niet veel verder.

Het is niet verwonderlijk dat D.Levine (1969) vaststelt dat de Amerikaanse Indonesianistiek in het slop is geraakt door opsluiting in een gegeven heden, onder uitsluiting van een perspectief van revolutionaire sociale verandering. Hij verwerpt H.J.Benda's these dat de koloniale periode weinig invloed zou hebben gehad op de fundamentele continuïteit der Indonesische geschiedenis en geeft de onhistorische inslag van Geertz' involutie-thema aan.

POSTKOLONIALE STUDIE

In Nederland is men nu met enige moeite in een modern (min of meer Amerikaans) postkoloniaal stadium van de Indonesië-studie aangeland.